ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-11-99-47>

УДК 930.1

Величко І.Г., Кориліук А.Ю., Плетюк Р.М.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ОРІЕНТАЛІСТИКИ ВІД ЧАСІВ ВИДАТНОГО УКРАЇНСЬКОГО ВЧЕНОГО АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО ДО СЬОГОДЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена актуальній проблемі функціонування української орієнталістики на різних етапах її розвитку. Відзначено, що сходознавчі студії в Україні мають давні традиції та значні здобутки. Показана історія розвитку орієнталістики в Україні від часів життя видатного українського вченого-орієнталіста Агатангела Кримського до часів сьогодення. Розглянуто також стан та перспективи розвитку українсько-турецьких відносин. Закцентовано на питанні необхідності подальшого розвитку тюркологічної школи в Україні з описом її сучасного стану та фокусуванням на проблемах відродження потужної школи орієнталістики в Україні, впровадження напрацювань та врахування певного досвіду представників східних країн-партнерів у навчальний процес ВНЗ України. Підкреслено, що планомірний розвиток орієнталістики в Україні неодноразово переривався через перешкодження та репресивну політику з боку влади, її прагнення до централізації й концентрації всього наукового потенціалу в межах столичних установ. Відзначено значну роль відновлених та новостворених фахових сходознавчих видань, відкриття кафедр та спеціальностей, пов'язаних з вивченням східних мов у вітчизняних вищих навчальних закладах. Зроблено висновки, що східна школа України має не тільки великі перспективи та необхідність розширення подальшого співробітництва у сфері науки та освіти, а й має вже на сьогоднішній день непогані напрацювання, які потрібно відшліфувати та доводити до досконалості, здійснюючи поступові науково-освітні кроки до продовження цікавої та плідної співпраці між сусідніми народами.

Ключові слова: гуманітаристика, східні мови, орієнталістика, наукова школа, Інститут сходознавства.

Velychko Iryna, Koryliuk Artem, Pletyuk Roman
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

A STUDY OF THE DEVELOPMENT OF ORIENTAL STUDIES FROM THE TIME OF THE OUTSTANDING UKRAINIAN SCIENTIST AGATANGEL KRYMSKY TO THE PRESENT DAY

Summary. The article is devoted to the topical problem of the functioning of Ukrainian oriental studies at different stages of its development. It is noted that oriental studies in Ukraine have long traditions and significant achievements. Thus, in particular, we can mention the powerful scientific school of Academician Agatangel Krymsky, which, however, was ruthlessly liquidated by the Soviet authorities, which carried out the collapse of all oriental studies in the Ukrainian lands in the early thirties of the last century. At the same time, almost all scholars involved in the development of orientalist subjects were repressed, which led to the defeat of Oriental studies as a scientific field in Ukraine and its decline for many years. The situation did not change in the postwar period, when the study of oriental issues was carried out only by small departments in the institutes of the Academy of Sciences of the USSR. It is obvious that such efforts were extremely insufficient to organize a systematic and comprehensive development of orientalist themes. Adding to the difficulties was the fact that the location of the main research centers that studied the countries of the East were Moscow and Leningrad, respectively, these cities were the centers of concentration of the leading scientific forces in this field. After Ukraine gained independence, there was a need to restore the lost traditions of oriental studies. Centers of Orientalism appeared on the basis of higher educational institutions, etc. The Institute of Oriental Studies, named after Agatangel Krymsky, was revived, and an extensive system of regional centers of Oriental studies was formed. The importance of opening a specialized scientific institution – the Agatangel Krymsky Institute of Oriental Studies, as well as the reception on its basis of the ideas of Western Orientalism, introduced by the first head of the Institute – Omelyan Prytsak, was determined for the revival of oriental thought in Ukraine. The significant role of restored and newly created professional oriental studies, opening of departments and specialties related to the study of oriental languages in domestic universities is noted.

Keywords: humanities, oriental languages, oriental studies, scientific school, Institute of Oriental Studies.

Постановка проблеми. Сходознавчі студії на українському ґрунті характеризуються наявністю давніх традицій та значних здобутків. Так, зокрема, може бути згадана потужна наукова школа академіка Агатангела Кримського, яка, втім, була безжалюно ліквідована радянською владою, що здійснила згортання на початку тридцятих років минулого століття всіх сходознавчих досліджень на українських землях. Тоді

ж практично всі науковці, залучені до розробок орієнталістичної тематики, зазнали репресій, що призвело до розгрому сходознавства як наукового напрямку в Україні та його занепаду на довгі роки.

Ситуація не зазнала змін і в повоєнний час, коли вивчення сходознавчої проблематики здійснювалося лише силами невеликих відділів у інститутах Академії наук УРСР. Очевидно, що такі зусилля були вкрай недостатніми для того, аби

організувати систематичну та всебічну розробку орієнталістичної тематики. Додавав труднощів і той факт, що місцем розміщення основних дослідницьких центрів, які займалися вивченням країн Сходу, були Москва та Ленінград, відповідно, саме ці міста були центрами зосередження провідних наукових сил цієї галузі.

Після отримання Україною незалежності виникла потреба у відновленні втрачених традицій сходознавчих студій. Центри орієнталізму поставали на базі вищих навчальних закладів, гуртків за інтересами. Було відроджено Інститут сходознавства, що отримав ім'я Агатангела Кримського, утворено розгалужену систему регіональних центрів орієнталістики. Отже, сходознавство довело, що має потенціал до відновлення навіть у несприятливих соціально-економічних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія розвитку сходознавства в Україні привертає фаховий інтерес численних дослідників. Так, можна згадати фундаментальну працю Е. Циганкової «Сходознавчі установи в Україні» [10], присвячену розвитку орієнталістичної думки на українських землях зазначеного періоду. Авторству цієї ж дослідниці належать розвідки, присвячені сходознавчому доробку А. Ю. Кримського [9] та Української Академії наук [8], діяльності Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства, зокрема, її Харківського центру [7]. Остання організація постає об'єктом дослідження й у працях І. Чернікова [12], який також презентує власне бачення ролі часопису «Східний світ» у контексті розвитку вітчизняної орієнталістики [11]. Ґрунтовним досвідом дослідження поступу українського сходознавства є бібліографічний словник «Сходознавство і візантологія в Україні в іменах» [5]. В науковій оптиці С. Кіржаєва та В. Ульяновського – студії української орієнталістики 1920–1930-х років, а саме збірник «Україна і Схід», маловідомий на час виходу статті [3].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність фахових ґрунтовних досліджень українського сходознавства, маємо зауважити, що практично всі вони сконцентровані на конкретних стадіях його розвитку, окремих періодах, що не дає можливості сформувати цілісний огляд вітчизняної орієнталістики. Відтак, витворення повної картини тенденцій розвитку сходознавства на українських теренах, від А. Ю. Кримського до сучасності, є актуальним завданням та потребує особливої уваги.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження: формування цілісної візії історії орієнталістики ХХ–ХХІ століть на українських теренах (від А. Ю. Кримського до сучасних сходознавчих студій). Поставлена мета передбачає необхідність вирішення таких завдань дослідження:

1. Розглянути умови та результати діяльності вітчизняних орієнталістів у 1920–1930 роках (доробок А. Ю. Кримського та його колег за АН УРСР; репресії проти сходознавців та їх наслідки; сходознавчі дослідження на західних українських землях).
2. Визначити закономірності функціонування сходознавства в радянський період історії України.
3. Охарактеризувати провідні тенденції розвитку орієнталістики в незалежній Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Двадцять років минулого століття характеризувалися небувалим доти піднесенням науки й культури на українських теренах. Цей час від-

значався стрімким розвитком цілих напрямків української гуманітарної думки, зокрема, і сходознавства, або ж орієнталістики.

Славу засновника українських сходознавчих студій за правом має А. Ю. Кримський, що дістав 1918 року запрошення до ВУАН саме для керівництва цим напрямком діяльності Академії. Проте, через наявність особливих політичних обставин, характерних для зазначеного часового відтинку, осередок орієнталістичних досліджень створений не був [9].

Утворену внаслідок невдачі ВУАН зі створенням сходознавчого центру прогалину вдалося заповнити лише в 1926 році, із заснуванням Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства (ВУНАС) – громадської науково-дослідної організації, що була утворена у Харкові [12]. Діяльність ВУНАС була пов'язана з країнознавчим та народознавчим вивченням Сходу, підготовкою фахових сходознавців, зміцненням культурних та наукових зв'язків зі східними країнами, а також популяризацією сходознавчої думки. Існували й функціонували регіональні осередки асоціації – в Харкові, Києві, Одесі. Було проведено два з'їзди науковців-сходознавців. Друкованим органом організації був часопис «Східний світ», що став місцем апробації наукових розробок членів ВУНАС [10].

Часопис «Східний світ», що виходив у 1927–1931 рр., являв собою потужну платформу вітчизняного сходознавства. Акцент редколегією журналу було зроблено на кавказознавчих дослідженнях, що були озвучені на його сторінках уперше у вітчизняній науці. Слід зауважити, що в часописі друкувалися матеріали з економічної, політичної та правничої тематики – актуальної для тогочасного періоду освоєння кавказьких земель радянською владою. Зустрічалися на сторінках «Східного світу» й розвідки з історичної, мистецтвознавчої, етнографічної специфіки Кавказу [11].

Авторський колектив журналу був представлений здебільшого науковцями, що працювали за межами радянської України, що, з одного боку, можна було пояснити тим, що українська орієнталістика на той час лише формувалася, а з іншого – прагненням дослідників працювати безпосередньо «в полі» функціонування досліджуваного ними феномена, себто на Кавказі. Авторами фахових розвідок часопису були В. Зуммер, Г. Кокієв, М. Полієвков, А. Потапов. Матеріали, опубліковані в «Східному світі», багато в чому лишаються актуальними й до сьогодні.

ВУНАС активно займалася популяризацією східних мов. Так, А. Ковалівським разом із П. Ріттером було засновано секцію сходознавства, а також курси східних мов, представлені трьома відділами: перським, турецьким та японським. А. Ковалівський та П. Ріттер узяли на себе функцію керівництва навчальною роботою, розробкою програм, а Ф. Пущенко став автором одного з перших вітчизняних підручників із японської мови. Проте курси довго не проіснували та у 1930 році були закриті [11].

1930 року ВУНАС було розпущено, а на її базі засновано Український науково-дослідний інститут сходознавства (із 1931 року – Український науково-дослідний інститут Близького Сходу), якому вдалося проіснувати лише до 1933 року, коли він продовжив існування вже як сектор Аграрно-економічного інституту. У цей же період більшість вітчизняних сходознавців були ре-

пресовані, через що про розвиток орієнталістики як напряму наукових досліджень на українських теренах довелося надовго забути.

Формально сходовознавчі студії в Україні були відновлені у п'ятдесяти-шістдесяти роки минулого століття, після розвінчання культу особистості Сталіна. Проте, незважаючи на це, фахові орієнталістичні розробки здійснювалися лише поодинокими науковцями, серед яких слід назвати імена В. Бейліса, А. Ковалівського, Я. Дашкевича.

А. Ковалівський у 1950–1960-ті рр. продовжив свої довосенні студії з арабістики, перервані арештом та засланням, пережитими сходовознавцем у 1930-ті роки. Його учнем став молодий орієнталіст-арабіст з Києва В. Бейліс, який, хоч формально й не перебував під науковим керівництвом Ковалівського, проте продовжив загальний напрям досліджень старшого колеги, який у ті роки займався вивченням творчості ал-Мас'уди [1, с. 456].

У 1963 році В. Бейлісом було захищено кандидатську дисертацію «Твори ал-Мас'уди як джерело з історії Східної Європи X століття». У фаховій пресі було надруковано декілька сходовознавчих розвідок науковця [1, с. 461].

Дослідник міг розраховувати на подальший розвиток наукової кар'єри. Так, на початку 1960-х років при Всенародній бібліотеці АН УРСР планувалося відкриття Східного відділу, очільником якого прагнув стати В. Бейліс. Проте через низку бюрократичних перешкод відділ так і не було відкрито, а поява Сектору сходовознавства при Національній бібліотеці України імені Вернадського датоване лише початком дев'яностих років минулого століття. Відтак, Бейліс отримав направлення до Луганська, де й продовжував свої студії. Докторську дисертацію з творчості Мас'уда ібн Намдара В. Бейліс захистив у Баку в 1975 році, а в 1977 році був затверджений як доктор історичних наук. Йому вдалося виховати низку потужних сходовознавців, що спеціалізувалися в галузі середньовічного арабського джерелознавства. Так, доробок В. Крюкова присвячений писемним джерелам арабського халіфату IX–X століть, а об'єктом наукового інтересу З. Саїдова стали арабські біографічні словники як джерела з історії ісламу [1, с. 471].

Львівський вірменист Я. Дашкевич свою кандидатську дисертацію, присвячену історії вірменських колоній в Україні, також захищав за межами України, в Єревані [2, с. 674]. Відтак, можна виявити закономірність: тодішні вітчизняні сходовознавці надавали перевагу представленню свого доробку за межами України, а саме в тих союзних республіках, що розташовувалися подалі від союзного центру, а наукові здобутки дисертантів, пов'язані з місцевою історією, цікавили наукове керівництво більше, ніж «неблагонадійні» факти з біографій орієнталістів.

Необхідно відзначити також особливості розвитку орієнталістики в Одесі, яка в імперські часи була одним із центрів сходовознавства. Попри наявність окремих розвідок, авторами яких є І. Головка, Д. Урсу, І. Черних, можна зауважити, що одеські орієнталістичні студії були багато в чому спонтанними й випадковими, несталими. Проведення досліджень характеризувалося розпорошеністю, залежністю від уподобань та нахилів окремих науковців [6, с. 95].

Отже, маємо зауважити, що такий чинник, як притаманна партійно-державній структурі колишнього Радянського Союзу надцентралізація, спра-

вив значний вплив на згортання багатьох наукових напрямів на периферії та їх концентрацію в Москві та Ленінграді. Не стало винятком і сходовознавство, яке в радянський період історії України розвивалося передусім за рахунок ініціатив окремих науковців-ентузіастів, що не мали змоги створити навколо своїх здобутків потужної наукової школи.

Важливим чинником, що вплинув на відродження української орієнталістики, було створення Інституту сходовознавства в 1991 році, на початку української незалежності. Відновлений інститут отримав ім'я А. Ю. Кримського, що свідчить про реалізацію ідеї наступності цієї установи відносно першої української сходовознавчої інституції, заснованої видатним вітчизняним орієнталістом.

Новостворений інститут увійшов до структури Академії наук України, а посаду його очільника було віддано всесвітньо відомому науковцеві, професорові загальної лінгвістики й тюркології Гарвардського університету О. Прицаку. О. Прицак справив неоціненний вплив на формування кадрової структури Інституту, адже більшість його теперішніх співробітників були учнями та соратниками видатного орієнталіста, під орудою якого опановували правилами ведення наукових досліджень згідно з вимогами західної науки, сучасних дослідницьких парадигм. Обов'язковою умовою для сходовознавців установи стало не просто досконале володіння мови джерел, із якими вони працюють, але й західних мов, аби завжди залишатися в контексті найновіших фахових студій.

Значним є внесок до розвитку Інституту сходовознавства імені А. Ю. Кримського його багаторічного директора, професора Л. Матвеевої. Їй удалося не лише зберегти кадрову основу провідної вітчизняної сходовознавчої установи, але й забезпечити спадкоємність поколінь, залучивши до орієнталістичних студій когорту молодих фахівців. На початку XXI століття в Інституті були започатковані студії з вивчення сходовознавчої спадщини України, включно з джерелознавчими дослідженнями документів та інших пам'яток, пов'язаних зі сходом, у межах музейних колекцій, архівів та бібліотек. Також на сучасному етапі розвитку Інститут сходовознавства приділяє особливу увагу вивченню сходовознавчого доробку вітчизняних та зарубіжних науковців різних часів та різного профілю, що працювали на українських теренах.

Наразі в Інституті сходовознавчі студії розділено за відділами, кожен із яких займається вивченням спадщини конкретного географічного регіону чи історичного етапу розвитку Сходу. Так, зокрема, функціонують відділи Азіатсько-Тихоокеанського регіону, Близького та Середнього Сходу, Євразійського степу, Сучасного Сходу тощо. Крім того, у структурі Інституту сходовознавства імені А. Ю. Кримського наявні відділ видань та інформації, а також бібліотечний відділ, працює аспірантура.

Важливим є відродження Інститутом традиції сходовознавчої україномовної періодики. Так, із 1993 року відновлено випуск часопису «Східний світ», знищеного радянською владою в тридцять років минулого століття. Від 1998 року виходить фаховий журнал «Сходовознавство», 2014 роком датовано вихід першого числа часопису «Китаєзнавчі дослідження» за редакцією провідного українського сінолога В. Кіктенка. Засновано серію «Наукова спадщина сходовознавців», у межах якої здійснюються публікації досліджень вітчизняних орієнталістів різних часів.

Окрім Києва, слід відзначити також існування Харківського та Львівського центрів сходознавчих досліджень. Із 1992 до 2014 під орудою О. Айбабіна в Сімферополі працювало Кримське відділення інституту, що видавало журнали «Матеріали з археології, історії та етнографії Таврії» та «Босфорські дослідження» (російською мовою).

Окремо слід наголосити на розвиткові орієнталістичних студій в українських вищах після здобуття незалежності. Так, у 1995 році в КНЛУ було створено україномовні програми з усіх дисциплін, пов'язаних із вивченням східних мов, сходознавчі кафедри та спеціальності наявні в університетах Києва, Харкова, Львова. Наразі в українських ЗВО опановують арабську, турецьку, перську, японську, китайську, корейську мови. Окрім того, у КНУ імені Тараса Шевченка з 2007 року функціонує Центр мови гінді та індійської літератури.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Оже, необхідно відзначити, що сходознавство в Україні стало на основу сталого розвитку лише після здобуття нашою державою незалежності. Здобутки засновника вітчизняної орієнталістики А. Кримського та його сучасників протягом тривалого часу залишалися на периферії українського наукового дискурсу, оскільки в 1930-ті роки провідні сходознавці були репресовані, а в повоєнні

роки сходознавство спіткала доля більшості регіональних наукових інституцій, які були переміщені до радянської столиці, відтак, фахові дослідження на українських теренах виконувалися виключно науковцями-ентузіастами. Важливим чинником відродження сходознавчої думки в Україні стало відкриття спеціалізованої наукової установи – Інституту сходознавства імені А. Ю. Кримського. Не можна применшувати й роль відновлених та новостворених фахових сходознавчих видань, відкриття кафедр та спеціальностей, пов'язаних з вивченням східних мов у вітчизняних вищих навчальних закладах. Перспективою дослідження постає поглиблене вивчення наукового доробку провідних українських сходознавців у контексті розвитку вітчизняної сходознавчої думки.

Таким чином, здійснивши екскурс в історичне минуле України та дослідивши певні етапи розвитку орієнталістики в Україні, можемо говорити не лише про великі перспективи для подальшого співробітництва у сфері науки та освіти між країнами Близького та Далекого Сходу і Україною, а й про досить непогані напрацювання, які потрібно відшліфувати та доводити до досконалості, здійснюючи поступові науково-освітні кроки до продовження цікавої та плідної співпраці з сусідніми східними народами.

Список літератури:

1. Гаухман М. Вольф Бейліс: історик на межі забуття (1923–2001). *Україна модерна*. 2013. № 20. С. 453–474.
2. Дашкевич Я. Східні джерела з історії України: проблеми видання. *Україна і Схід*. Львів, 2016. С. 672–677.
3. Кіржаєв С., Ульяновський В. Причинок до студій української орієнталістики 1920–1930-х років. Незнаний збірник «Україна і Схід». *Україна в минулому*. Київ ; Львів, 1993. Вип. 4. С. 77–89.
4. Новак Б. Дослідження Кавказу на сторінках видання «Східний Світ / Червоний Схід» (1927–1931 рр.). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2018. Вип. 27 : На пошану Володимира Трофимовича. С. 227–231.
5. Сходознавство і візантологія в Україні в іменах : біобібліографічний словник. Київ, 2011. 260 с.
6. Урсу Д. П., Музичко О. Є. Етапи та особливості розвитку сходознавства в Одесі у середині XIX–XX століттях. *Східний світ*. 2013. № 2–3. С. 92–118.
7. Циганкова Е. Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства. Харківський центр. *Східний світ*. 2000. № 2. С. 63–83.
8. Циганкова Е. До 80-річчя ВУНАС. *Східний світ*. 2006. № 3. С. 86–95.
9. Циганкова Е. Сходознавство в Українській Академії Наук. А.Ю. Кримський. *Східний світ*. 2008. № 3. С. 48–56.
10. Циганкова Е. Сходознавчі установи в Україні. Радянський період. Київ, 2007. 290 с.
11. Черніков І. «Східний світ» як втілення традицій і досягнень Українського сходознавства. До історії часопису в 1927–1931 рр. *Східний світ*. 1999. № 1–2. С. 321–325.
12. Черніков І. Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства (1926–1931). *Український історичний журнал*. Київ, 1991. Вип. 2. № 360. С. 31–38.

References:

1. Haukhman, M. (2013) Wolf Beylis: historian on the verge of oblivion (1923–2001). *Ukraine moderna*, no. 20, 453–474.
2. Dashkevych, Ya. (2016) Orientalistic sources from Ukrainian history: problems of publishing. *Ukraine and East*. Lviv, 672–677.
3. Kirzhayev, S., & Ulyanovskiy, V. (1993) The reason for the studies of Ukrainian oriental studies of the 1920s and 1930s. Unknown collection “Ukraine and the East”. *Ukraine in the Past*, vol. 4, 77–89.
4. Novak, B. (2018) Caucasian studies in the “Oriental World / Red East” (1927–1931). *Scientific notes of National University Ostroh Academy. Historical series*. Ostroh, vol. 27, 227–231.
5. Oriental studies and Byzantine studies in Ukraine in names: a biobibliographic dictionary (2011). Kyiv.
6. Ursu, D., & Muzychko, O. (2013) Stages and specifics of development of oriental studies in Odesa in middle XIX–XX centuries. *Oriental world*, no. 2–3, 92–118.
7. Tsyhankova, E. (2000) All-Ukraine scientific association of oriental studies. Kharkiv Center. *Oriental world*, no. 2–3, 63–83.
8. Tsyhankova, E. (2006) Belong to 80th anniversary of All-Ukraine scientific association of oriental studies. *Oriental world*, no. 3, 86–95.
9. Tsyhankova, E. (2008) Oriental studies in Ukrainian Academy of Sciences. A. Yu. Krymskyi. *Oriental world*, no. 3, 48–56.
10. Tsyhankova, E. (2007) Institutes of oriental studies in Ukraine. Soviet Era. Kyiv.
11. Chernikov, I. (1999) “Oriental world” as an embodiment of the traditions and achievements of Ukrainian Oriental Studies. To the history of the magazine in 1927–1931. *Oriental world*, no. 1–2, 321–325.
12. Chernikov, I. (1991) All-Ukraine scientific association of oriental studies (1926–1931). *Ukrainian historical journal*, vol. 2, no. 360, 31–38.